

УДК 338.431: 334.7

Ю. М. Лопатинський,

д. е. н., проф., Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

О. І. Мельник,

аспірант, асистент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СТРУКТУРИ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Y. Lopatynskyi,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

O. Melnyk,

graduate student, assistant, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

PECULIARITIES OF UKRAINE AGRARIAN STRUCTURE TRANSFORMATION

У статті висвітлено основні підходи до класифікації суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки та кількісний розподіл сільгосптоваровиробників. Проаналізовано землезабезпеченість і результативність діяльності суб'єктів різних організаційно-правових форм господарювання у сільському господарстві України, окреслено їхню перспективність.

The main approaches to the classification of entities in the agricultural sector and quantitative distribution of agricultural producers are highlights in the article. Land provision and results of activities of different organizational forms in agriculture in Ukraine are analyzed, their perspective are outlined.

Ключові слова: аграрний сектор, трансформація, сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, господарства населення.

Key words: agrarian sector, transformation, agricultural enterprises, farm enterprises, agricultural households.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток ринкових відносин в аграрному секторі економіки України, інституційні зміни і трансформація відносин власності зумовили утворення та функціонування різноманітних форм господарювання суб'єктів сільськогосподарського виробництва. Тож важливо оцінити місце, роль і тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання та господарств населення у вітчизняному аграрному секторі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження теоретичних основ та практичних питань перетворень в аграрному секторі, розвитку аграрних інститутів і проблем ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання та господарств населення зробили В.Г. Андрійчук, О.М. Бородіна, П.І. Гайдуцький, В.Г. Галанець, В.М. Геєць, О.Д. Гудзинський, Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Онищенко, Б.Й. Пасхавер, І.В. Прокопа, П.Т. Саблук, Г.В. Черевко та ін. Водночас складність структури вітчизняного аграрного сектора та новітні тенденції її змін потребують подальших досліджень у цьому напрямі.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз структури аграрного сектора України у розрізі домінуючих серед суб'єктів господарювання сільськогосподарського виробництва організаційно-правових форм господарювання та перспектив їхнього розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Під час ринкової реорганізації вітчизняних колективних сільськогосподарських підприємств, які були правонаступниками колгоспів і радгоспів, законодавством було передбачено створення сільськогосподарських підприємств нових організаційно-правових форм господарювання. Члени колективних сільськогосподарських підприємств, які одержали земельні частки і майнові паї або особи, яким передали земельні ділянки в оренду для ведення особистого селянського господарства, отримали можливість займатись сільськогосподарським виробництвом без створення юридичної особи, що й активізувало переміщення трудових ресурсів із корпоративного сектору в індивідуальний, тобто набули динамічного розвитку господарства населення. Згідно із чинним законодавством України, діяльність господарств населення проводиться як з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки та споживання сільськогосподарської продукції, так і з метою

реалізації її надлишків, тобто виробництва товарної сільськогосподарської продукції [1]. Отримані вигоди від реалізації надлишкової сільськогосподарської продукції є доходами селян, а не прибутком від сільськогосподарської діяльності на відміну від інших форм господарювання.

Враховуючи, що зазначені процеси відбувалися не миттєво, виникає питання їхньої періодизації. В аграрній науці існують різні підходи щодо поділу аграрних перетворень в Україні на етапи. Найпоширенішим серед вчених є визначення декількох основних періодів сучасних аграрних трансформацій в Україні: перший — з 1991 р. по 1999 р. включно; другий — після 2000 р. Узагальнимо характеристику цих етапів за синергетичними підходами. Перший етап характеризується тим, що, незважаючи на деякі зміни та реорганізації, які виконували роль окремих флуктуацій, стара система господарювання по суті не змінювалася, не "впадаючи" у хаос, однак і не переходячи на новий рівень. Характерною ознакою цього етапу є також те, що старі механізми перестали діяти, а нові ще не були сформовані. Динамічний аграрний сектор знаходився (за фізичною термінологією) у точці біфуркації, набуваючи нової якості у своєму русі при зміні його параметрів. Другий етап аграрної трансформації визначався як постбіфуркаційний період, який характеризувався стрімким реформуванням на приватновласницькій основі, що можна вважати фазовим переходом системи на новий якісний рівень [2, с. 155—156]. Звісно, система не може залишатись у незмінному стані й у межах існуючого аграрного сектора зароджується третій етап — пореформена трансформація, яка характеризується метаморфозами "нових" суб'єктів господарювання, створених у процесі реформування 2000 р.

Водночас, змінювалися і підходи до характеристики структури, яка визначається класифікаційними типами (сегментами) суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки. Саме на другому етапі вітчизняних аграрних трансформацій сформувалася дуальна структура сільського господарства, у якій виділялися два типи виробників сільськогосподарської продукції — корпоративний (сільськогосподарські підприємства) та індивідуальний (фермерські господарства та господарства населення) [3, с. 5]. Тобто, у перші роки реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств фермерські господарства належали до індивідуального сектора із поступовим їх переходом до корпоративного сектора сільського господарства. Як стверджують О.М. Бородіна та І.В. Прокопа, нині індивідуальний сектор представлений в основному господарствами населення (понад 9 млн сільських і міських домогосподарств, що мають у користуванні земельні ділянки, у тому числі 4,5 млн господарств населення) [4].

Тож на сьогодні поширеним є виділення суспільного (сільськогосподарські підприємства, включаючи фермерські господарства) та особистого (приватного) сектора (господарства населен-

ня). Зокрема, таких позицій дотримується Державна служба статистики України в обліку сільгосптоваровиробників. Проте, можливі інші підходи та критерії, наявні й інші класифікації. Так, Міністр аграрної політики і продовольства України М.В. Присяжнюк оперує категорією "одноосібники", розглядаючи їх як дрібнотоварних виробників [5]. Водночас, категорія "приватного" сегмента аграрного сектора, на нашу думку, має обмежене застосування, адже тут можуть бути представлені як господарства населення, так і приватні сільгосп-підприємства.

Сільськогосподарське підприємство — самостійний статутний об'єкт, який має право юридичної особи та здійснює виробничу діяльність у галузі сільського господарства з метою одержання відповідного прибутку (доходу) [6]. До складу сільськогосподарського включаються також фермерські господарства. Це підтверджує джерело [7]: сільськогосподарське підприємство — статистична одиниця, що здійснює виробництво продукції та послуг сільського господарства, є самостійною у прийнятті рішень щодо використання для цього своїх засобів і найбільш незалежною з огляду на фінансові й виробничі функції. Поняття сільськогосподарських підприємств включає також і фермерські господарства.

Згідно із Законом України "Про фермерське господарство", фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до Закону [8].

Отже, основним критерієм класифікації "сільськогосподарських підприємств" виступає статус юридичної особи. З поданих трактувань випливає, що фермерські господарства належать до сільськогосподарських підприємств, з одного боку, а з іншого боку — це індивідуалізоване товаровиробництво, яке найбільш наближене до господарств населення.

Для цілей статистики сільськогосподарських підприємств підприємства розподілені за розміром на дві групи: перша — великі й середні сільськогосподарські підприємства та друга — малі сільськогосподарські підприємства.

Великим середнім сільськогосподарським підприємством вважається підприємство, розмір якого дорівнює або перевищує порогові значення хоча б за одним з таких статистичних критеріїв: площа сільськогосподарських угідь — 200 гектарів; поголів'я великої рогатої худоби — 50 голів; свиней — 50 голів; овець або кіз — 50 голів; птиці — 500 голів; кількість працюючих у сільському господарстві — 20 осіб; обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг сільського господарства — 150 тис. грн. Відповідно, підприємство, розмір якого менше зазначених порогових

величин, є малим сільськогосподарським підприємством.

Б.Й. Пасхвер пропонує поширити класифікацію Господарського кодексу України, що виділяє чотири групи (мікро, малі, середні, великі) суб'єктів виробничої діяльності за рівнем концентрації, на сільське господарство [9, с.18]. Вчений також зазначає, що розподіл аграрних виробників на сільськогосподарські підприємства та господарства населення явно застарілий. Він залишився у спадок від радянського періоду, коли на особисті підсобні господарства населення поширювалися законодавчі обмеження, що не допускали їх значного розширення. Нині ці обмеження зняті, й серед господарств населення є суб'єкти, що перевершують за розмірами багато малих сільськогосподарських підприємств.

У сучасних реаліях спостерігаємо у сільському господарстві розвиток процесів капіталізації за напрямом зовнішнього вливання капіталу шляхом спонтанно виниклих агропромислових формувань нового типу; втрата аграрними підприємствами права юридичної особи та їх перетворення у відокремлені або навіть структурні підрозділи агрохолдингів; спонтанний процес трансформації одних видів аграрних підприємств в інші (наприклад, сільськогосподарських виробничих кооперативів у товариства з обмеженою відповідальністю, а останніх — у приватні підприємства).

На даному етапі розвитку вітчизняного аграрного сектора дуже важко відстежувати появу та динаміку функціонування агрохолдингів, адже спостерігаються навіть процеси надконцентрації, тобто поглинання одним агроформуванням іншого [10].

За формами власності суб'єктів аграрного сектору можна умовно поділити на чотири взаємопов'язані групи: до першої групи слід віднести суб'єктів, заснованих на приватній власності (господарства населення, фермерські господарства, приватні підприємства); до другої — суб'єктів, заснованих на корпоративній основі, тобто спілки селян, сільськогосподарські виробничі кооперативи, а також такі виробники корпоративного типу: акціонерні товариства, асоціації, концерни, товариства з обмеженою відповідальністю та ін.; до третьої групи — суб'єкти, засновані на державній формі власності; до четвертої групи — формування, засновані на змішаній формі власності, тобто на декількох формах власності в їх поєднанні.

Вважаємо, що у різних випадках або видах аналізу необхідно конкретизувати групи й окремі одиниці певних організаційно-правових форм господарювання, які до них включаються. У подальших дослідженнях розглядатимемо структуру вітчизняного сільського господарства шляхом виділення корпоративного (сільськогосподарські підприємства) та індивідуального (індивідуальні та сімейні сільські господарства) сектора сільського господарства, адже "приватний сектор" не означає "індивідуальний", хоча вони і близькі за зміс-

том. Наприклад, є приватні підприємства, але ж вони не обов'язково індивідуальні.

Перспективи самостійного господарювання на дрібних земельних ділянках обмежені, навіть з урахуванням підвищеної мотивації їхніх власників, тому домінуючими у майбутньому будуть процеси концентрації сільськогосподарського виробництва. Такі тенденції характерні для сільського господарства значного числа країн, у першу чергу — розвинених. Нині спостерігаємо прогнозовану картину. На нашу думку, процеси концентрації сільськогосподарського виробництва будуть характерні не тільки для великих та середніх суб'єктів господарювання, але й для малих та господарств населення. Це дасть змогу дрібним сільськогосподарським товаровиробникам поступово трансформуватись у більш дієві організаційно-правові форми господарювання та підвищувати свою конкурентоспроможність, конкурентоспроможність аграрного сектора й економіки країни в цілому.

На початок 2013 року на території України виробництвом сільськогосподарської продукції займалося 55,8 тис. аграрних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, з яких 73,0% становлять фермерські господарства, 14,5% — господарські товариства, 7,5% — приватні підприємства, 1,5% — виробничі кооперативи, 0,5% — державні підприємства, 3,0% — підприємства інших форм господарювання (табл. 1).

Аналізуючи структуру сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання протягом 2000—2012 рр., прослідковуємо тенденції щодо зменшення загальної кількості сільськогосподарських підприємств на 5,3 тис. сільгоспідприємств, у тому числі й фермерських господарств на 1,8 тис., тобто з 42,5 тис. у 2005 р. до 40,7 тис. господарств у 2012 р.

Домінуючою за кількістю суб'єктів формою господарювання в аграрному секторі економіки України є фермерські господарства. Їхня частка у загальній кількості діючих сільськогосподарських підприємств за 2000—2012 рр. по Україні перебувала в межах 70—75%, проте за площею сільськогосподарських угідь їхня частка коливалася у межах 18—20% (див. табл. 2) та за обсягом валової сільськогосподарської продукції їхня частка була у межах лише 3—7%.

Якщо розглядати корпоративний сектор сільського господарства без фермерських господарств, то пріоритетними організаційно-правовими формами господарювання серед сільгоспвиробників у середньому по Україні за 2000—2012 рр. виступають господарські товариства — частка у загальній кількості коливається у межах 49—53% та приватні підприємства — у межах 25—30% (рис. 1).

Одним із основних факторів розвитку аграрного сектору є земельні ресурси. Площа сільськогосподарських угідь, яка може використовуватись у сільськогосподарському виробництві, на поча-

Таблиця 1. Кількість діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві України, станом на 1 липня відповідного року

Категорія господарств	Роки									
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2012 до 2000, %
Господарські товариства	6718	8172	7900	7428	7879	7819	7769	7757	8121	120,9
Приватні підприємства	2519	4054	4123	4229	4326	4333	4243	4140	4183	166,0
Виробничі кооперативи	3136	1727	1521	1262	1101	1001	952	905	856	27,3
Державні підприємства	385	395	386	360	354	345	322	311	294	76,4
Підприємства інших форм господарювання	402	1694	1500	1633	1505	1553	1481	1532	1680	417,9
Фермерські господарства	3480	42533	42447	43475	43894	42101	41726	41488	40732	1170,4
Усього підприємств	61178	57877	57858	58387	59059	57152	56493	56133	55866	91,3

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

ток 2013 р. становила для суспільного та приватного секторів 41536,3 тис. га (табл. 2).

В аграрних формуваннях на початок 2013 року було зосереджено 20665,5 тис. га сільськогосподарських угідь, що становить 49,7% усіх сільгоспугідь України. Господарськими товариствами використовувалося 50,3% цих угідь, фермерськими господарствами — 20,1%, приватними підприємствами — 20,4%, виробничими кооперативами — 3,8%, державними підприємствами — 4,7%, підприємствами інших форм господарювання — 0,7%.

У 2012 році із загальної кількості підприємств 47,6 тис. мають сільськогосподарські угіддя, із них 67,8% підприємств мають площу до 100 га, 15,2% — від 100 до 500 га, 5,5% — від 500 до 1000 га, 5,4% — від 1000 до 2000 га, 6,1% — понад 2000 га. Частина площ угідь, які зосереджені у підприємствах за розміром землекористування, подана на рис. 2. Середній розмір підприємства з урахуванням фермерських господарств становить 367 га, без урахування фермерських господарств — 1085 га сільськогосподарських угідь. Слід відмітити, що нині обліковується 8,2 тис. сільськогосподарських підприємств (14,7% їхньої загальної кількості), які взагалі не мають сільськогосподарських угідь.

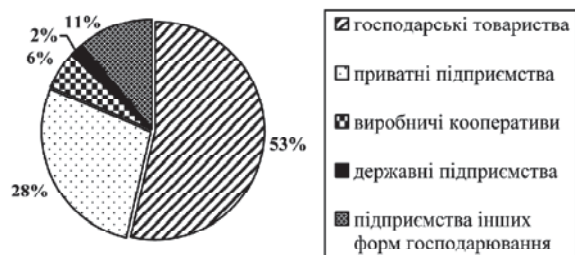

Рис. 1. Відсоткова структура діючих сільськогосподарських підприємств (без фермерських господарств) за різними організаційно-правовими формами господарювання в Україні у 2012 р.

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

Тобто, вони або орендують земельні угіддя, або можна зробити припущення, що у них є у наявності земельні ділянки на неформальній основі власності.

Отже, більшість сільськогосподарських підприємств мають невелику площу землекористування. У 2012 році налічувалося 27,2 тис. підприємств із площею сільськогосподарських угідь до 50 га, що становить 49% загальної їх кількості або 57% загальної кількості сільськогосподарських підприємств, що мають сільгоспугіддя.

У 2012 році налічувалося 40,7 тис. фермерських господарств, у власності та користуванні яких на початок 2013 року знаходилося 4173,1 тис. га сільгоспугідь. Середній розмір фермерських наділів у 2012 р. проти 2011 р. збільшився на 4,46 га і становив 102,4 га, у тому числі 97,5 га ріллі (на 1 січня 2011 р. — 91,66 га). Площі земель фермерів розширюються як шляхом укрупнення самих господарств, так і оренди земельних часток (паїв). Орендовані землі фермерських господарств станом на 1 листопада 2011 р. склали 80,8% загальної площі землі, яка буда в їхньому користуванні.

Якщо розглядати індивідуальний сектор сільського господарства, то за підсумками державного статистичного спостереження щодо окремих показників розвитку сільських, селищних і міських рад у сільських населених пунктах, що знаходяться в їхньому підпорядкуванні, станом на 1 січня 2013 р. в Україні зареєстровано 4301,8 тис. домогосподарств проти 4359 тис. на 1 січня 2012 р. Половина домогосподарств України володіють площею землі 0,5 га і менше у розрахунку на кожне господарство, тож у їхньому володінні зосереджено лише 11,6% земель. Значна частка землі (72,7%) припадає на групу домогосподарств України з площею 1,01 га і більше, де середній розмір площі землі на одне господарство складає 3,91 га; таких господарств 22,8% загальної кількості. У цьому вбачається перспектива поступової трансформації великих господарств населення у фермерські господарства чи сільськогосподарські підприємства.

Таблиця 2. Розподіл сільськогосподарських угідь по Україні на 1 січня відповідного року, тис. га

Рік	Корпоративний сектор				Індивідуальний сектор		Землі користувачів інших категорій		Усього земель	
	Землі сільськогосподарських підприємств		Землі фермерських господарств		Землі громадян					
1	2		3		4		5		6	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
1995	34684,0	82,8	741,0	1,8	5357,2	12,8	1079,4	2,6	41861,6	100
2000	31724,2	75,8	1162,0	2,8	7421,6	17,7	1521,7	3,7	41829,5	100
2004	21676,1	51,9	3163,5	7,6	12798,6	30,6	4150,3	9,9	41788,5	100
2005	20085,5	48,1	3416,9	8,2	13819,3	33,1	4442,1	10,6	41763,8	100
2006	18575,6	44,5	3591,1	8,6	14922,7	35,8	4628,8	11,1	41722,2	100
2007	17460,4	41,9	3738,7	9,0	15602,4	37,4	4874,4	11,7	41675,9	100
2008	17102,1	41,1	3944,9	9,5	15707,7	37,7	4895,3	11,7	41650,0	100
2009	17003,0	40,8	4016,3	9,7	15584,5	37,4	5022,0	12,1	41625,8	100
2010	16580,3	40,0	4014,1	9,6	15960,4	38,3	5041,6	12,1	41596,4	100
2011	16577,2	40,0	4012,4	9,6	15898,3	38,2	5088,1	12,2	41576,0	100
2012	16436,1	39,5	4063,2	9,8	15984,0	38,5	5074,3	12,2	41557,6	100
2013	16492,4	39,7	4173,1	10,0	15815,1	38,1	5055,7	12,2	41536,3	100

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

Звичайно, що крім ресурсних факторів на розвиток окремих категорій господарств аграрного сектора у цілому впливає і низка інших факторів. Також у сегменті господарств населення — представників індивідуального сектора сільського господарства — слабкими залишаються процеси кооперації.

На нашу думку, спонукальним мотивом подальших аграрних трансформацій стане відкриття ринку земель, відміна мораторію на продаж земель та прийняття законопроекту "Про обіг земель сільськогосподарського призначення". Внаслідок даних змін відбудеться трансформація структури землеволодіння та землекористування в аграрно-

му секторі економіки, проте даний процес має неоднозначні оцінки.

Землезабезпеченість сільськогосподарських товаровиробників суттєво впливає на результати їх діяльності, тож розглянемо обсяги виробництва сільськогосподарської продукції різними категоріями господарств у динаміці.

У 2012 р. суб'єктами господарювання аграрного сектора отримано 223,3 млрд грн. валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.), що на 4,5% менше, ніж у 2011 р. (табл. 3). Загалом же сільськогосподарське виробництво в усіх категоріях господарств у 2012 р. досягнуло 79,0 % рівня 1990 р., у тому числі у

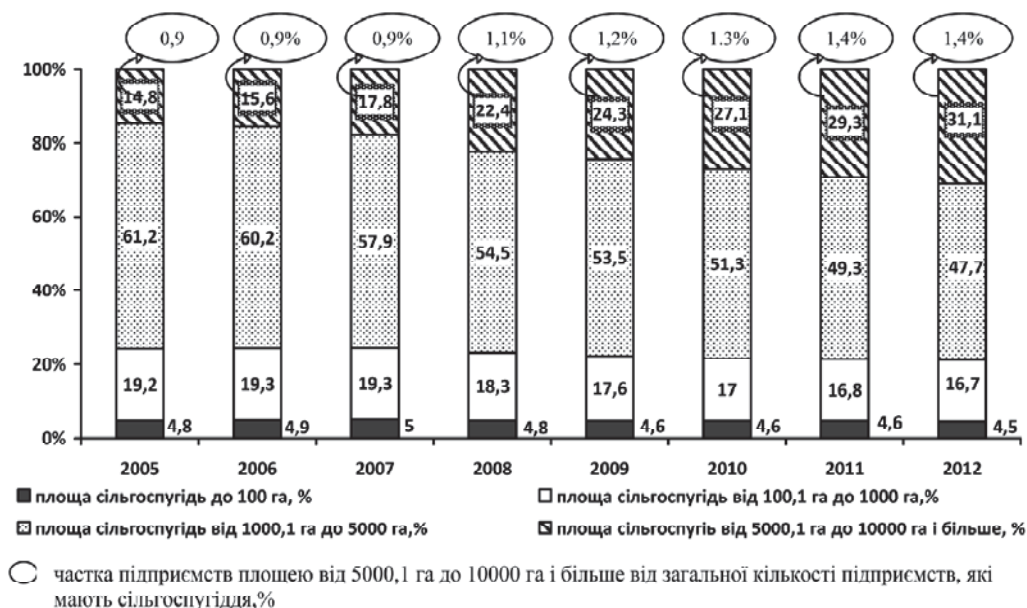

Рис. 2. Динаміка концентрації сільськогосподарських угідь по Україні

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 3. Валова продукція сільського господарства за основними категоріями виробників, у постійних цінах 2010 р., млн грн.

Роки	Корпоративний сектор				Індивідуальний сектор		Усі категорії господарств	
	Сільськогосподарські підприємства		Фермерські господарства		Господарства населення			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	млн грн.	%	млн грн.	%	млн грн.	%	млн грн.	%
1990	199161,3	70,4	-	-	83612,9	29,6	282774,2	100
1995	98056,2	53,3	1392,4	0,7	84441,7	46,0	183890,3	100
2000	54872,5	36,3	3125,2	2,1	93024,5	61,6	151022,2	100
2001	63976,6	38,4	5594,0	3,4	96855,9	58,2	166426,5	100
2002	61506,5	36,5	6360,5	3,8	100556,7	59,7	168423,7	100
2003	46218,4	30,8	4306,2	2,9	99372,3	66,3	149896,9	100
2004	64468,0	35,9	7523,0	4,2	107435,5	59,9	179426,5	100
2005	64587,2	36,0	8177,5	4,5	106841,1	59,5	179605,8	100
2006	69012,5	37,5	9780,5	5,3	105302,8	57,2	184095,8	100
2007	66129,3	38,4	8303,6	4,8	97696,8	56,8	172129,7	100
2008	87309,9	43,3	14141,3	7,0	100112,8	49,7	201564,0	100
2009	84154,5	42,5	12119,1	6,1	101662,3	51,4	197935,9	100
2010	82123,2	42,1	11965,8	6,1	100797,5	51,8	194886,5	100
2011	104861,2	44,9	16192,5	6,9	112642,6	48,2	233696,3	100
2012	98971,2	44,3	14111,1	6,3	110172,5	49,4	223254,8	100

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

сільськогосподарських підприємствах становило 57,0 %, а у господарствах населення — 132,0 % цього рівня.

Із загального обсягу продукції у 2012 році 49,4% вироблено в індивідуальному секторі господарствами населення та 50,6% у корпоративному секторі сільськогосподарськими підприємствами і фермерськими господарствами. Господарства населення займають вагоме місце у в обсязі валової сільськогосподарської продукції, вони залишаються однією із домінуючих форм організації сільськогосподарського виробництва, але у динаміці їхня частка падає. Це є і ознакою, і одним із факторів корпоративізації аграрного виробництва.

На даний час процеси концентрації сільськогосподарського виробництва відбуваються переважно у секторі великих сільськогосподарських підприємств, іноземних компаній і підприємств із інших галузей економіки України, внаслідок чого набули стрімкого розвитку агрохолдинги. Звичайно, ці процеси тісно пов'язані із процесами капіталізації (процесами перетворення частини прибутку підприємств у додатковий капітал), які відбувається шляхом залучення коштів інвесторів через емісію акцій та розміщення їх на фондових біржах провідних країн світу [11]. Тому в агрохолдингах, у порівнянні з дрібними суб'єктами, на сьогодні є більше можливостей залучення та використання кредитних ресурсів за низькими відсотковими ставками. Ці та інші фактори, у цілому, визначають вищий рівень конкурентоспроможності агрохолдингів порівняно з дрібними сільськогосподарськими товаровиробниками.

Слід усвідомити, що економічна природа капіталу орієнтована на ті сфери діяльності, які здатні принести максимальний прибуток. У сучасних умовах такою сферою є й сільське господарство. А щоб опанувати аграрну сферу, капітал не зупиняється ні перед чим [4].

Згідно із даними досліджень організації Transnational Institute for European Coordination Via Campesina та Hands off the Land network, нині в Україні 10 агрохолдингів контролюють близько 2,8 млн гектарів земельних угідь, а один з олігархів одноосібно контролює більш ніж 500 тис. га.

Для порівняння, половина всіх сільгоспугідь в ЄС тепер зосереджена у 3% великих господарств, розмір яких перевищує 100 тис. гектарів [12, р. 6]. Процеси концентрації землеволодіння прискорюються і в Німеччині. Так, у 1966—67 роках у цій країні налічувалося 1,2 млн земельних наділів. А вже в 2010 році ця цифра становила лише 0,3 млн господарств. Із них, розмір земельних площ фермерських угідь площею менше двох гектарів скоротився з 123,7 тис. га в 1990 році до 20,1 тис. га у 2007 році. Водночас у Великій Британії, яка має один з найвищих показників концентрації власності на землю у світі, 70% земель, за найбільш загальними оцінками, належать менш як 1% населення. В Іспанії у 2010 році 2% землевласників володіли половиною землі.

Професори Ян Доув (Jan Douwe) і Ван дер Плойг (Van der Ploeg) з Вейдджінгенського університету (Wageningen University) в Нідерландах, які брали участь у підготовці доповіді "Land concentration, land grabbing and people's struggles in Europe" [12], зазначають, що в європейських країнах, у тому числі в Україні, поширюється безпрецедентна динаміка концентрації землі, і що такий стан справ і без того погіршує ситуацію, за якої багато молодих людей, які хочуть вести фермерське господарство, просто не можуть отримати доступ до землі.

На даний час в аграрному секторі вітчизняної економіки спостерігається динамічне збільшення розмірів аграрних формувань та їх площі. На думку експертів, до 2015 року агрохолдинги сконцентрують близько 25 відсотків загальної площі сільгоспугідь, що перебувають у власності й користуванні сільськогосподарських підприємств і господарств населення [13]. Вважаємо, що державним органам влади необхідно врегулювати діяльність аграрних формувань у найближчій перспективі шляхом встановлення обмежень земельних масивів та правил господарювання на аграрному ринку, з метою встановлення балансу між різними формами сільськогосподарських підприємств та господарствами населення задля сталого розвитку сільських територій нашої країни.

Припускаємо, що у вітчизняному аграрному секторі економіки відбуваються процеси концентрації сільськогосподарських угідь у власності великих господарюючих суб'єктів (в основному це холдинги середніх розмірів) шляхом інтеграції та поглинання більш дрібних сільськогосподарських підприємств. Активніше за інших поглинаннями займаються аграрні компанії, які нещодавно стали публічними і виконують дані інвесторам обіцянки.

Погоджуємось із Г.В. Черевком, що агрохолдинги як новітня організаційна форма агробізнесу є досить суперечливою щодо стратегічної ефективності її діяльності, тому що агрохолдинги здебільшого нехтують соціальними та екологічними проблемами на селі, у тому числі в частині надмірної експлуатації земельних угідь з метою максимізації прибутку, не зацікавлені у здійсненні довгострокових вкладень у сільськогосподарські угіддя та забезпечення моральних та матеріальних благ сільської громади [14, с. 36]. Ці, та ряд інших особливостей розвитку агрохолдингів, зумовлюють необхідність державного втручання для врегулювання діяльності агрохолдингів щодо обмеження їх ринкової влади, відновлення збалансованості в аграрному секторі економіки України та організації державного контролю над формами взаємовідносин між великими та малими сільськогосподарськими товаровиробниками.

Зрозуміло, що сільськогосподарські підприємства та аграрні об'єднання різних організаційно-правових форм господарювання здійснюють комерційну діяльність, тобто з метою отримання вигод. На нашу думку, теоретичні дискусії чи експост аналіз сукупності суб'єктів аграрного сектора не повинні слугувати основою для прийняття конкретних управлінських рішень щодо зміни організаційно-правової форми господарювання окремого аграрного формування. Навіть якщо виявиться, що якась форма недостатньо ефективна, то й у цьому випадку не все так однозначно, адже інституціональні зміни вимагають певних витрат, тобто якщо вигреш від змін буде значно перевищувати витрати на їхнє проведення, можна говорити про доцільність зміни організаційно-правової форми господарювання [2, с. 294].

На період до 2020 року плануються такі індикатори щодо формування раціональної організаційної моделі розвитку сільського господарства України:

— розміри землекористування сільськогосподарських підприємств довести у 2020 р. до 16,6 млн га, фермерських господарств — до 4,1 млн га, особистих селянських господарств — до 15,9 млн га;

— збільшення виробництва валової продукції проти 2010 р. у сільськогосподарських підприємствах у 2015 р. на 49 %, у 2020 р. — на 87%, у господарствах населення на 34 % і 50 % відповідно [15].

Звичайно, вітчизняним суб'єктам господарювання потрібно підтримувати та розвивати свій рівень конкурентоспроможності, переходити до

нової якості продукції, стратегічного планування розвитку, до пошуку нових конкурентних переваг у питаннях вдосконалення сільськогосподарського виробництва.

Вважаємо, що перспективним буде дієвий механізм трансформації сільськогосподарських товаровиробників із однієї форми господарювання у більш прогресивну та інтегровану. Наприклад, трансформація господарства населення або певної їх сукупності у фермерське господарство, фермерського господарства чи їх сукупності — у сільськогосподарське підприємство та інші комбінації. Це дасть змогу у перспективі суттєво підвищити рівень конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектора економіки.

У ході подальшого розвитку аграрного сектора будуть відбуватися організаційні та структурні зміни — розукрупнення одних і поглинання та злиття інших господарств. Водночас у визначенні ефективної організаційно-економічної структури сільськогосподарських підприємств важливу роль відіграватимуть типи господарств за соціально-економічною природою при домінуючій ролі приватної власності.

У будь-якому випадку, в умовах ринкової економіки усі форми господарювання мають право на життя, вибір яких зумовлюється вільним і свідомим вибором сільськогосподарських суб'єктів господарювання. Перспективність їхнього господарювання визначає аграрний ринок та зміст державної політики у сфері сільського господарства.

Література:

1. Закон України "Про особисте селянське господарство": від 09.12.2012 № 742-15 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/742-15>
2. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектору: інституціональні засади: монографія / Ю.М. Лопатинський. — Чернівці: Рута, 2006. — 344 с.
3. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наукова доповідь / за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. — К., 2012. — 56 с.
4. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Яка модель агросектору необхідна Україні? / О.М. Бородіна, І.В. Прокопа // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/yaka_model_agrosektoru_neobhidna_ukrayini.html
5. Присяжнюк М.В. Реалізація потенціалу українського АПК можлива за умови продуманої агрополітики / М.В. Присяжнюк // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agronews.ua/node/26049>
6. Наказ Державного комітету статистики України "Про затвердження методики розрахунку рівня рентабельності сільськогосподарської діяльності сільськогосподарських підприємств" від 14.02.2011 р. № 33.

7. Наказ Державного комітету статистики України "Про затвердження Методологічних положень з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств" від 09.11.2011 р. № 289 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0289832-11>

8. Закон України "Про фермерське господарство" від 19.06.2003 № 973-IV

9. Пасхавер Б.Й. Концентрація та ефективність сільського господарства / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. — 2013. — № 1. — С. 16—23.

10. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. — 2013. — № 1. — С. 3—15.

11. Гуторов А.О. Корпоратизація сільського господарства в Україні / А.О. Гуторов // Економіка та прогнозування. — 2012. — № 4. — С. 82—92.

12. Land concentration, land grabbing and people's struggles in Europe. — Transnational Institute for European Coordination Via Campesina and Hands off the Land network. — April, 2013. — 194 p.

13. Українські агрохолдинги сконцентрують до 2015 року більше чверті орних земель країни — експерт // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ppa.gov.ua/press_center/economic_news/38445/

14. Черевко Г.В. Агрохолдинги як нові організаційні форми крупно товарного господарювання в агробізнесі України / Г.В. Черевко // Аграрна економіка. — 2012. — Т. 5. — № 1—2. — С. 32—39.

15. Стратегічні напрямки розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2012. — 182 с.

References:

1. The Law of Ukraine (2012), "Pro osobyste selians'ke hospodarstvo" [On private farm] from 09.12.2012, № 742-15, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/742-15>, (Accessed 26 Aug 2013).

2. Lopatynskyi, Yu.M. (2006), Transformatsiia ahrarnoho sektoru: instytutsional'ni zasady [The transformation of the agricultural sector: institutional framework], Ruta, Chernivtsi, Ukraine.

3. Heyets, V., Borodina, O. and Prokopa, I. (2012), Ukrains'ka model' ahrarnoho rozvytku ta ii sotsioekonomichna pereoriantatsiia: naukova dopovid' [Ukrainian model of agricultural development and its socio-economic reorientation: research report], Ukrainian National Academy of Sciences, Institute of Economics and Forecasting, Kyiv, Ukraine.

4. Borodina, O. and Prokopa, I. (2012), "Which model is needed for Ukraine's agricultural sector?", Dzerkalo tyzhnia. Ukraina, [Online], vol. 18 of 18 May 2012, available at: <http://gazeta.dt.ua/ECO->

[NOMICS/yaka_model_agrosectoru_-_neobhidna_ukrayini.html](http://gazeta.dt.ua/ECO-NOMICS/yaka_model_agrosectoru_-_neobhidna_ukrayini.html), (Accessed 26 Aug 2013).

5. Prysiazhnyuk, M. (2013), "Realization of Ukrainian agriculture potentiality is possible subject to sound agrarian policy", Agronews, 16 Apr 2013, available at: <http://agronews.ua/node/26049>, (Accessed 26 Aug 2013).

6. State Committee of Statistics of Ukraine order (2011), "Pro zatverdzhennia metodyky rozrakhunku rivnia rentabel'nosti sil's'kohospodars'koi diial'nosti sil's'kohospodars'kykh pidpriumstv", [On Approval of the methodology of calculation of profitability of agrarian enterprise activity], from 14.02.2011, № 33.

7. State Committee of Statistics of Ukraine order (2011), "Pro zatverdzhennia Metodolohichnykh polozhen' z orhanizatsii derzhavnykh statystychnykh sposterezhen' zi statystyky sil's'kohospodars'kykh pidpriumstv", [On Approving the Methodological provisions of state statistical observations on agrarian enterprise statistics], from 09.11.2011, № 289, available at: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0289832-11>, (Accessed 26 Aug 2013).

8. The Law of Ukraine (2003), "Pro fermers'ke hospodarstvo" [On the farm], from 19.06.2003, № 973-IV.

9. Pashaver, B.I. (2013), "Concentration and efficiency of agriculture", Ekonomika APK, vol. 1, pp. 16—23.

10. Andreychuk, V.G. (2013), "Agribusiness formation of a new type in the context of strategy of domestic agriculture", Ekonomika APK, vol. 1, pp. 3—15.

11. Hutorov, A. (2012), "Agricultural corporatisation in Ukraine", Ekonomika ta prohnouzuvannia, vol. 4, pp. 82—92.

12. Land concentration, land grabbing and people's struggles in Europe (2013), Transnational Institute for European Coordination Via Campesina and Hands off the Land network, available at: http://www.tni.org/sites/www.tni.org/files/download/land_in_europe-jun2013.pdf, (Accessed 26 Aug 2013).

13. The official site of Ukraine State Agency for Management of State Corporate Rights and Property (2012), "Ukrainian agricultural holdings concentrate more than a quarter of arable land in the country by 2015", available at: http://ppa.gov.ua/press_center/economic_news/38445/, (Accessed 26 Aug 2013).

14. Cherevko, G.V. (2012), "Agroholdings as new organizational forms of large commercial agribusiness management in Ukraine", Ahrarna ekonomika, tome 5, vol. 1—2, pp. 32—39.

15. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veselyak, V.Ya. and others (2012), Stratehichni napriamky rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [The strategic directions of development of agriculture in Ukraine by 2020], NNTs "IAE" NAAN, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2013 р.